

M

HAN NIJDAM

‘Als zijn vijf zintuigen daar- door beschadigd zijn ...’

Middeleeuws Friesland was een vetemaatschappij. In een dergelijke samenleving wordt een hoge waarde toegekend aan eer. De eer van mannen van aanzien, *etheling* of ‘edel-(ing)en’ worden ze in het Oudfries genoemd, was kwetsbaar. Iemand bespotten of beledigen werd al als een aantasting ervan gezien die vergolden moest worden, met geld of met bloed. In het ergste geval – en dan moeten we in de eerste plaats denken aan doodslag – kon dit dan ook leiden tot een vete, een staat van animositeit tussen twee verwantengroepen of facties.

De IJslandse middeleeuwse vetemaatschappij leek sterk op die in Friesland, maar is een stuk bekender, niet in het minst om de prachtige verzameling saga’s die zij heeft voortgebracht. Toch heeft ook Friesland een uniek genre middeleeuwse bronnen nagelaten, namelijk dat van de boeteregisters. Boeteregisters zijn te vergelijken met moderne letselschadelijsten: het zijn opsommingen van allerlei mogelijke verwondingen en beledigende handelingen met de geldelijke compensatie die daarvoor betaald moest worden door de dader aan het slachtoffer. Dit betekent dat we in deze teksten de compensaties vinden voor het begieten van iemand met bier, urine, of mest, voor het trekken aan haren, het in brand steken van iemands baard, het laten struikelen van mensen of het afvegen van je vieze schoen aan iemands broek. Boeteregisters beginnen echter altijd met een volledige behandeling van het menselijk lichaam, waarbij alle mogelijke verwondingen met meer of minder ernstige gevolgen worden vermeld.

Hoewel de boeteregisters dus in hun uiterlijke vorm veel weg hebben van letselschadelijsten, is er een belangrijk verschil tussen de twee, namelijk het rechtssysteem waarin beide zijn ingebed. In middeleeuws Friesland ontbrak een overheid die, zoals tegenwoordig, achter misdadigers aanging en ze berechtte. Een rechtszaak was een aangelegenheid tussen twee autonome partijen, waarin de rechter bemiddelde en een vonnis voorstelde aan de ‘ommestand’, de vrije mannen die aan het recht deel mochten nemen en aanwezig waren op het ‘ding’, de plaats waar recht werd gesproken. De rechtszaak was omgeven door allerlei rituelen, van het afbakenen van de plek waar de rechtszitting werd gehouden tot de diverse eden die moesten worden uitgesproken. Een aanklager moest een aanklachtseed zweren om zijn beschuldiging kracht bij te zetten. De aangeklaagde partij kon op zijn beurt de beschuldiging van de hand wijzen door een onschuldseed te zweren, eventueel met behulp van eedhelpers. In de loop van de dertiende eeuw veranderde dit archaïsche systeem door de mogelijkheden van de aangeklaagde partij om zich simpelweg vrij te zweren, te beperken. Hoewel er door de samenleving druk werd uitgeoefend om geschillen via het gerecht te regelen, stond het in laatste instantie elk van beide partijen vrij

om de zaken op een andere manier op te lossen, namelijk met geweld.

De boeteregisters waren dus instrumenten om geweld te voorkomen, of – wanneer het kwaad al geschied was en er een vete was uitgebroken – een volledige verzoening mogelijk te maken en beide partijen het gevoel te geven dat de balans weer volledig hersteld was. Er werd dan ook moeite gedaan om deze instrumenten te verfijnen. Hierdoor groeiden de boeteregisters in de loop der tijd in omvang. Ergens in de ontwikkeling van de boeteregisters (dat wil zeggen tussen de eerste optekening in de *Lex Frisionum* uit de achtste eeuw en de Oudfriese overlevering die in de dertiende eeuw begint) zijn de vijf zintuigen toegevoegd als handig instrument om functieverlies mee aan te duiden. De boeteregisters kenden vanaf het begin compensaties voor het verlies van ogen (zien), oren (horen), tong (smaak), neus (reuk) en handen en vingers (tast). De vijf zintuigen vielen als concept in vruchtbare aarde.

Als groep vinden we de vijf zintuigen in de beschrijving van een verwonding van de walduwaxe, het ‘ruggenmerg’. Deze verwonding kon tot ernstig functieverlies leiden:

*Thera walduwaxe bote: sex and thritich skillinga; therfon send him ergerad sina fif sin Thet forme is, thet hi sa wel sia ne mi. Thet other is, thet hi sa wel hera ne mi. Thet thredde, thet hi sa wel hrena ne mi. Thet fiarde, thet hi sa wel smekka ne mi. Thet fifte, thet hi sa wel fela ne mi. Thera fif sinwerdena iahwelikes bote sex and thritich skillinga.*¹

De compensatie voor het beschadigen van het ruggenmerg: 36 schellingen; als zijn vijf zintuigen daardoor beschadigd zijn. Ten eerste, dat hij niet meer zo goed kan zien. Ten tweede, dat hij niet meer zo goed kan horen. Ten derde, dat hij niet meer zo goed kan ruiken. Ten vierde, dat hij niet meer zo goed kan proeven. Ten vijfde, dat hij niet meer zo goed kan voelen. De compensatie voor de beschadiging van elk zintuig is 36 schellingen.

De vijf zintuigen bleken dus een handig concept voor de opstellers van de boeteregisters en werden een vast onderdeel van hun repertorium.

NOOT

- 1 W.J. Buma en W. Ebel (ed.), *Das Rürstringer Recht, Altfriesische Rechtsquellen 1* (Göttingen 1963) 62.

BOETEREGISTER VAN KAMPA JELDRIC

fonta aga

47. *Thet age allegader vte: en half geld.*
48. *Thet age alle blind and onsittande: en thrimen ield.*
50. *Thes tares rene: xxxvj scillinga, mith ene ethe to haliane.*
51. *Thes ringes: alsa fule buta ethe.*
52. *Tha glisinga: alsa fule buta ethe.*

Het oog

47. *Ligt het oog er geheel uit: een half weergeld.*
48. *Is het oog helemaal blind maar zit het nog in de kas: eenderde weergeld.*
50. *Ongewild tranen van het oog: 36 schellingen, te claimen met behulp van een aanklachtseed.*
51. *Een breuk van de oogkas: net zo veel, zonder aanklachtseed.*
52. *Kan men alleen nog maar door een dunne spleet zien: net zo veel, zonder aanklachtseed.*

(W.J. Buma en W. Ebel (ed.), *Das Fivelgoer Recht, Altfriesische Rechtsquellen* 5 (Göttingen 1972) 82-85).

BOETEREGISTER VAN KAMPA JELDRIC

fonter nose

62. *Thio nose thruchsteten: thi onkeme xvij scillingan and fior panningan.*
67. *Thi blodis inrene: alsa fule.*
76. *Thio nose alle ofeslagen: thera thrira domma gresfal allrec xxxvj scillinga [...], mith ene ethe to haliane.*
78. *Omna stempene: xij scillingan [...].*

De neus

62. Is de neus doorboord: voor het binnendringen van het wapen 17 schellingen en 4 penningen.
67. Het naar binnen vloeien van bloed: net zo veel.
76. De neus geheel afgeslagen: voor het op de grond vallen van de drie wanden elk 36 schellingen, te claimen met een aanklachtseed.
78. Moeilijk kunnen ademen: 12 schellingen.

(W.J. Buma en W. Ebel (ed.), *Das Fivelgoer Recht, Altfriesische Rechtsquellen* 5 (Göttingen 1972) 86-88).

BOETEREGISTER VAN LEEUWARDERADEEL

103. *Thet is een riucht wapeldranch, ther werd worpen jn een onwed wetter, ther hi ne moghe hor mith handem ner mith fothem thine grund reka ner mith aeghnum thine himel syaen ner mith ara thine ruft hera.*
103. Dat is een wettelijk geval van iemand in het water gooien, als hij in een diep water wordt geworpen, waarin hij noch met handen noch met voeten de grond kan raken, noch met zijn ogen de hemel kan zien noch met zijn oren het geroep van de omstanders kan horen.

(W.J. Buma en W. Ebel (ed.), *Westerlauwersches Recht I. Jus Municipale Frisonum, Altfriesische Rechtsquellen* 6 (Göttingen 1977) 550).

BOETEREGISTER VAN KAMPA JELDRIC

ara

27. *Thi onkeme thes ara: xvij scillingan and fior panningan [...].*
42. *Js thet are alle daf, sa is thio bote fiortendiste thrimen merc, mith ene ethe to haliane.*
43. *Jst thet are ac alle ofeslagen: xi merc and thria enza and fior panningan [...]. Altherto ach ma to scriuane thene onkeme and thene wlitewlemmelsa.*
44. *Jef hit sum stant ende sum oue is, thi gerstfal xxxvj scillinga [...] and tha stemblinga alsa fule. Alderto ach ma to scriuane then onkeme and then wli-tewlemmelsa.*

Het oor

27. Het binnendringen van het wapen in het oor: 17 schellingen en 4 penningen.
42. Is het oor geheel doof, dan is de compensatie $13\frac{1}{2}$ mark, te claimen met behulp van een aanklachtseed.
43. Is de oorschelp er ook geheel afgeslagen: 11 mark en 3 ons en 4 penningen. Hierbij moeten een compensatie voor het binnendringen van het wapen en voor gezichtsverminking in het register opgeschreven worden.
44. Als een deel van het oor er nog aan zit en een deel er af is, dan is de compensatie voor het vallen op de grond van het ene deel van het oor 36 schellingen en voor de verminking net zo veel. Hierbij moeten een compensatie voor het binnendringen van het wapen en voor gezichtsverminking in het register opgeschreven worden.

(W.J. Buma en W. Ebel (ed.), *Das Fivelgoer Recht, Altfriesische Rechtsquellen* 5 (Göttingen 1972) 80-83).

BOETEREGISTER VAN KAMPA JELDRIC

fontar hond

161. Sa thi slec is ekemen vp tha hond, sa is thi onkeme xvij scillingan and fior panningan [...].
165. Thria ben ebretzen and tha vtflaten: aider xij scillingan, mith ene ethe to haliane.
166. Jst abinna ondere hond, sa scrift ma thria leseka, allerec bi v scillingan [...].
168. There hondlemethe: xxxvj scillingan, mith ene ethe to haliane.

De hand

161. Is de slag op de hand gekomen, dan is de compensatie voor het naar binnen dringen van het wapen 17 schellingen en 4 penningen.
165. Drie botsplinters afgebroken en naar buiten gedrongen: elk 12 schellingen, te claimen met behulp van een aanklachtseed.
166. Is de wond aan de binnenkant van de hand, dan schrijft men hiervoor een compensatie voor het kerven van drie rimpels in het register, elk ter hoogte van 5 schellingen.
168. Verlamming van de hand: 36 schellingen, te claimen met behulp van een aanklachtseed.

(W.J. Buma en W. Ebel (ed.), *Das Fivelgoer Recht, Altfriesische Rechtsquellen* 5 (Göttingen 1972) 98-100).

BOETEREGISTER VAN KAMPA JELDRIC

fonter tunga

- 96. *Thi onkeme there tunga: xij scillingan.*
- 98. *Thet blod itta mula vpehlepen: xij scillingan, mith ene ethe to haliane.*
- 100. *Jef thio tunge alle of is: en twede ield.*
- 101. *Half oue: en half ielde.*
- 102. *Jster en gersfal oue: xxxvi scillingan.*
- 104. *Spedelspreng: alsa fule.*

De tong

- 96. *Het binnendringen van het wapen in de tong: 12 schellingen.*
- 98. *Is er bloed uit de mond gelopen: 12 schellingen, te claimen met behulp van een aanklachtseed.*
- 100. *Als de tong er geheel af is: tweederde weergeld.*
- 101. *Is hij er half af: een half weergeld.*
- 102. *Is er een stuk van de tong afgeslagen: 36 schellingen.*
- 104. *Speekselvloed: net zo veel.*

(W.J. Buma en W. Ebel (ed.), *Das Fivelgoer Recht, Altfriesische Rechtsquellen* 5 (Göttingen 1972) 90).